

História hradov – ochrana a rekonštrukcia pamiatok – pamiatková turistika v náúrparku Veľký Milič

História slanského hradu a jeho súčasný štatút

Presný dátum výstavby slanského hradu, vzdialeného od Košíc na 23 km, nie je známy, ale je pravdepodobné, že ho dali postaviť na kuželovitom kopci ponad obcou po vpáde Tatárov.

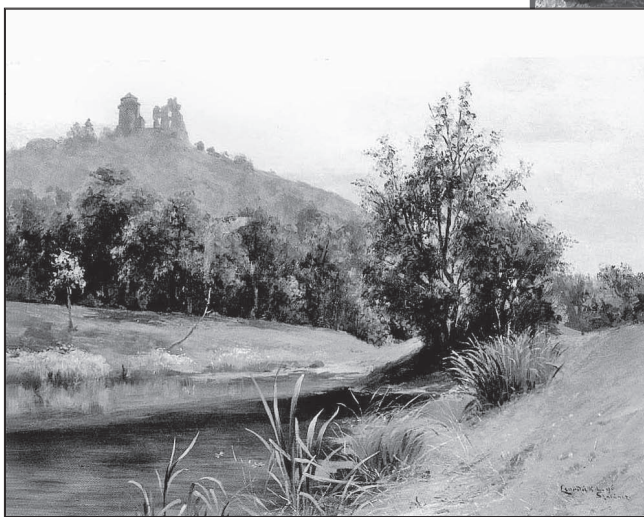
Jeho pôvod hľadajú v dobe Árpádovcov. Najstaršia dôveryhodná zmienka sa zachovala v listine jágerskej kapituly z roku 1303⁸, v ktorom sa uvádza, že na hrade, ako aj na ďalších statkoch sa delili Peter I. Szalánczi (Petri de Zalnach) z rodu Abovcov, jeho synovia a ich potomkovia. Nasledujúca zmienka o hrade pochádza z roku 1330, kedy potomkovia rodu Szalánczyovcov – presne desiati, hrad Slanec spolu s hradným príslušenstvom a statkami si vymenili s majetkom jedného z predkov Drugethovcov, za súhlasu kráľa Karola-Róberta. Hrad Slanec bol vo vlastníctve vetvy Drugethovcov z Horian (de Geren), až do vyhynutia rodu. Jedna z dcér užského ištána a severínskeho bána Mikulása III., z horianskej vetvy Drugethovcov, sa vydala za Lászlóa Telegdyho, čím sa hrad Slanec dostal do vlastníctva Telegdyovcov. Až dcéru Lászlóa Telegdyho, Annu si vzal za ženu slavónsky bán László Losonczy, a takto sa hrad Slanec dostal z vlastníctva Telegdyovcov do rúk Losonczyovcov.

Počas prvej polovice XV. storočia hrad obsadia husiti, ktorých vyhнали až vojská Jána Hunyadiho v roku 1448. V roku 1490 rodina Losonczyovcov dala hrad zrekonštruovať a na hrade sa zdržiavali kráľovskí hradní kapitáni. Po vymretí rodiny Losonczyovcov, cisár Rudolf II daroval hrad rodine Žigmunda Forgácha z Jelenca (Ghímes). V roku 1605 hrad obsadil Štefan Bocskai, ale po viedenskom mieri a smrti Bocskai, hrad sa dostáva späť do vlastníctva Žigmunda Forgácha. Potom nasledoval jeho syn, Adam, ktorého v roku 1643 vymenovali za košického hlavného kapitána. O rok neskôr, 4. marca 1644, odovzdal hrad Jurajovi I. Rákóczimu bez boja, ktorý sa zúčastnil tridsaťročnej vojny, ako švédsko-francúzsky spojenec. Sám však utiekol do Viedne ku Ferdinandovi III., ktorého informoval o štruktúre Rákóczihu vojska a o jeho zámeroch a podujal sa aj na boj proti nemu. Pod Slancom však utrpel porážku proti sedmohradským vojskám, ktorí v roku 1644 hrad dali vypáliť. V nasledujúcich desaťročiach majitelia hradu sa viackrát vystriedali, raz bol v rukách protihabsburských povstalcov, inokedy zas bol obsadený cisárskymi vojskami, pričom hrad bol značne poškodený. V roku 1678 ho obsadil Imrich Thököly a neskôr, v zmysle mierového

⁸ V literárnom diele Viktora Szombathyho (1986) sa uvádza údaj 1281.

paktu s Leopoldom I., ho obsadili cisárske vojská. V roku 1679 ho dal zbúrať generál Gróf Jakub Leslie, predseda dvornej vojnovej rady a veliteľ Horného Uhorska, od tých čias hrad leží v ruinách.

Vlastníkom a aj správcom Hradu Slanec je Obec Slanec. Obnova hradu je definovaná v rozhodnutí Krajského pamiatkového úradu v Košiciach z októbra 2011. V roku 2012

Močarina pod Slaneckým hradom, 1896, olej

(jún – september) sa vykoná architektonicko-historický výskum hradu v rozsahu podrobného architektonicko-historického výskumu jadra hradu (veža, palác s kaplnkou) pozostávajúci z činností:

- ❖ vyhodnotenie a dokumentácia nálezových situácií
- ❖ základné zameranie nálezov, detailov a nálezových situácií do pôdorysov, pohľadov a rezov
- ❖ spracovanie inventarizačného zoznamu pamiatkovo cenných detailov s návrhom ich obnovy
- ❖ spracovanie súpisu a popisu nálezových situácií a celkové zhodnotenie vývoja skúmanej časti hradu
- ❖ spracovanie celkového návrhu obnovy hradu aj jednotlivých detailov
- ❖ fotografická dokumentácia nálezov
- ❖ prezentácia výsledkov a priebežná konzultácia metodikom KPÚ
- ❖ štúdium a vyhodnotenie existujúcej dokumentácie k skúmanému objektu v archíve Krajského pamiatkového úradu Košice a Pamiatkového úradu SR
- ❖ spracovanie nálezovej správy z výskumu – textová časť, grafická príloha – vyhodnotenie nálezov a vývoja objektu
- ❖ spracovanie návrhu obnovy – textová časť a grafická príloha

V roku 2012 (jún – september) sa vykoná aj podrobné geodetické zameranie terestrickým laserovým skenovaním a digitálnou fotogrametriou, vytvorenie priestorového modelu ruín hradu (stena paláca, veža, objekt

s cisternou) vo forme mesh a vygenerovaných dvojrozmerných ortogonálnych pohľadov (nárysnych, bokorysných a pôdorysných) s fotograficky detailnou rastrovou štruktúrou a vykreslenou geometriou hradných ruín. Rozsah zamerania je v časti hradného jadra z vnútornej a vonkajšej strany s príslušnými objektami.

V roku 2012 (jún – september) sa vykoná aj pasportizácia (statický prieskum a posúdenie) zrúcanín hradu pozostávajúci z činností. Výsledky vykonaných výskumov (architektonicko-historický, statický a geodetický) budú kľúčové pre stanovenie postupnosti krokov obnovy. V roku 2013 sa plánuje archeologický výskum a začiatok obnovy hradu (hradná veža, palácová stena)

Do záchranu hradu sa aktívne zapája Občianske združenie Zachráňme hrad Slanec, ktoré v marci 2012 vyčistilo hradné nádvorie od náletových drevín a bude naďalej pomáhať formou dobrovoľných brigád.

História füzérskeho hradu

Füzérsky hrad patrí medzi tie skalné hrady, ktoré už stáli aj pred vpádom Tatarov. Archeologické a historické prieskumy sa v súčasnosti zhodujú na tom, že hrad dala postaviť jedna z vetiev Abovského rodu, niekedy začiatkom 13. storočia. Hrad sa čoskoro stal majetkom majstra Andronica, z rodu Kompoltovcov, od ktorého neskôr ho kúpil kráľ Ondrej II. Tým sa stal kráľovským hradom. Prvá písomná zmienka o hrade je známa z obdobia panovania Bela IV., z roku 1264. Belov syn, Štefan V., v roku 1270 daroval hrad comesovi Michalovi a jeho bratovi Demeterovi, pochádzajúcich z rodu Rosd.

Hrad však neostal dlho vo vlastníctve tohto rodu, lebo koncom 13. storočia sa ho zmocnil Amadé Abu, ako aj okolitých hradných panstiev. Až po bitke pri Rozhanovciach v roku 1312, kde kráľ Karol Robert porazil synov palatína Amadého Abu, sa stáva opäť kráľovským vlastníctvom. Anžuovskí králi, Karol Robert a Ľudovít I. Veľký spravovali füzérsky hrad ako honorný statok abovských išpánov, viažuci sa k ich úradu.

V histórii hradu sa v roku 1389 poprvýkrát objavujú Perényiovcí. Kráľ Žigmund Luxemburský daroval hrad synom Petra Perényiho, Mikulášovi, Jánovi a Imrichovi, ako dedičný statok. Od tohto momentu Perényiovcí boli starostlivými pánmi füzérskeho hradu, až po vymretie palatínskej vetvy tohto rodu, v roku 1567. K ich menu sa viaže gotická prestavba, ako aj neskoršie renesančné rozšírenie hradu, v druhej polovici 16. storočia. Strážca koruny, Peter Perényi, respektíve jeho syn Gabriel, zmodernizovali obranný systém hradu. Na objednávku Petra Perényiho, ku bránovej veži bola postavená bránová bašta v starotalianskom usporiadaní, podľa plánov Alessandra Vedaniho. Vnútorne priestory bašty dali zamurovať v 17. storočí.

Podľa doterajších prieskumov füzérsky hrad nebol nikdy sídlom rodiny, nikdy nezastával reprezentačnú funkciu, ale strážili tu pravdepodobne najcenejšie hnutelnosti a pokladnicu rodiny. Po prehranej moháčskej bitke, na jeseň roku 1526, po korunovácii Jána Zapoľského za kráľa, Peter Prényi považoval za najvhodnejšie miesto pre stráženie svätej koruny práve svoj hrad vo Füzéri. Tradičné miesto stráženia koruny, Višegrad, bol totiž daný napospas možným útokom Ferdinanda I., uplatňujúceho nárok Habsburgovcov na korunu.

Po smrti Gabriela Perényiho v roku 1567, sa füzérsky hrad dostáva do vlastníctva jeho príbuzného Juraja Báthoryho, z ečediavskej vetvy. Ako dedičstvo jeho dcéry, Alžbety Báthoryovej - ktorá sa neskôr stala manželkou Františka Nádasdyho - sa dostáva hrad do vlastníctva Nádasdyovcov. Počas 17. storočia hrad stratil význam, ktorý mu patril za Perényiovcov. Rodina

Nádasdyovcov si zariadila stredisko svojho panstva v západnej polovici krajiny, čím Füzér sa dostal do úzadia. Dobové súpisky svedčia o puritánskom zariadení hradu a prinášajú nám záznamy o jeho roli v hospodárení panstva. O bohatstve niekdajšej klenotnice v 17. storočí svedčí jediný zachovaný obraz, viažuci sa k obdobiu Báthoryovcov. Vo Füzéri strážili portrét zavraždeného sedmohradského kniežata, Gabriela Báthoryho až po dobu zbúrania hradu, kedy sa obraz stratil.

V roku 1671, po poprave krajinného sudcu Františka Nádasdyho na základe koncepcného súdneho procesu, hrad sa opäť stáva vlastníctvom kráľa a vďaka tomu sa dostáva do správy komory.

V roku 1676 dvorná komora vydala príkaz na zbúranie hradu. Tým sa historická rola füzérskeho hradu skončila. V roku 1686 sa hradné panstvo dostáva do vlastníctva rodiny Károlyovcov.

Hrad Füzér zo strany Kopaszky

Pamiatková ochrana a pamiatková turistika: füzérsky príklad

Začiatkom XX. storočia sa výrazne rozšírila úcta k historickým hodnotám. Aj obyvatelia obce, ktorí ešte pred niekoľkými desaťročiami roznášali z hradu kamene, si začali vážiť hradné zrúcaniny a vidiac chátrajúce múry, prebudila sa v nich snaha o zachovanie ruín. Najdávnejšia zmienka o tomto verejnom snažení obyvateľstva je listina, ktorú napísal pre Krajinnú pamiatkovú komisiu v roku 1910, lesnícky pomocný správca, Béla Wittich.

„Nehľadte na moju skromnú osobu – píše v liste – keď sa obraciam na vašu milostivosť v súvislosti s vecou renovácie füzérskeho hradu, veď ja len referujem o tom, čo je vrúcnyim želaním obyvateľstva: a totiž, aby sa zachránila pýcha nášho okolia, füzérsky hrad! Milostivý pane! Snáď nie náhodou Vás prosím, keď vám porozprávam, že práve najkrajšia časť hradu, päť metrov vysoká gotická kaplnka sa čoskoro zrúti a len biela kopa rumovísk bude pripomínať miesto, kde počas neprehľadného obdobia po moháčskej pohrome, v roku 1527, strážili svätú korunu ako oltárnu relikviu, a kde sa kajala Alžbeta Báthoryová za svoje hrozné prehrešky. Tohtoročné orkány značne spustošili hradnú kaplnku. Vrcholové záverné klenáky okien povolili, časť z nich povypadala, iné kusy sa podlomili a klesli nižšie. Vonkajší klenák sa natoľko uvoľnil, že voľným okom badať, ako sa vyhol spolu s vyslicou.”

Komisia vyslala na miestnu obhliadku architekta Kolomana Luxa, ktorý vo svojej správe krátko opísal stav hradu a potvrdil informácie od Witticha. Zmocnenec komisie posúdila stav kaplnky za zrekonštruovania hodnú a vo svojich poznámkach poskytol skice, ako možné alternatívy pre rekonštrukciu. Lux, poznajúc obmedzené finančné možnosti na ochranu pamiatok navrhol, aby požiadali majiteľa, grófa Károlyiho, aby dal kaplnku zrekonštruovať a zriadil si v nej pánsky lovecký útulok.

Po prvej svetovej vojne sa rozbehla ďalšia iniciatíva pre záchranu kaplnky. V roku 1923 spravil obhliadku miesta aj člen Krajinnej pamiatkovej komisie, ktorý vo svojom hlásení navrhol to isté, ako pred ním Lux. Práce sa však nerozbehli. Ďalšia upútavka pre verejnosť vzišla z Füzéru: v roku 1928, učiteľ Sándor Pacsay napísal list pre pamiatkovú ochranu. V liste uvádza, že lesné statky grófa Károlyiho sa dištancovali od rekonštrukčných prác, napriek tomu komisia v ďalšom liste opäť vyzvala grófa pre vykonanie zabez-

pečovacích prác. Po vyše piatich rokoch však lesná správa informovala pamiatkovú komisiu o tom, že v roku 1934 vykonala potrebné zabezpečovacie práce, ako aj navrhované reštaurovanie kaplnky a ku ďalšiemu pokračovaniu v prácach, požiadala o vyslanie expertného radcu. Je pravdepodobné, že správa panstiev Károlyiovcov sa rozhodla pre zakonzervovanie hradných ruín v záujme pozdvihnutia cestovného ruchu na okolí, keďže práve vtedy dali prestavať aj kaštieľ vo Füzérradványi na rekreačný hotel.

Následne sa na záchranu čoraz viac chátrajúcej füzérskej ruiny podujal v roku 1970 orgán maďarskej pamiatkovej ochrany. Rekonštrukčné práce sa však začali až v roku 1994, po vybudovaní prístupovej cesty pre prísun stavebného materiálu a vybudovanie priemyselnej lanovej dráhy.

Výsledkom priebežných rekonštrukčných prác prebehla renovácia hradnej kaplnky, bránovej bašty a veže, hradných múrov a mohlo sa začať aj s obnovou suterénnej úrovne niekdajšieho obytného paláca.

V súčasnosti prebieha archeologický prieskum v objektoch obranného systému dolného hradu (hradba) – (vlčej diery, strážneho domu, stajne, výťahovej miestnosti). V súčasnosti sa pripravuje ich rekonštrukcia, vďaka čomu vzniknú objekty pre kontrolu a informovanie vstupujúcich hostí, ako aj pre zabezpečenie sociálnych služieb.

Ďalším rozvojovým cieľom je obnova skalného schodiska, ktoré v súčasnosti nie je dostatočne bezpečné pre návštevníkov, ďalej medzi úlohy budúcnosti patrí aj vybudovanie dreveného schodiska na hrad.

Zastrešením budov na hornom hrade sa zriadi výstavka na prezentáciu niekdajšieho hradného komplexu a prebehne aj rekonštrukcia priestorov; zriadi sa výstavka v dobovom interiéri, ďalej rekonštrukcia kuchyne, miestnosti na pečenie a pivnice, za účelom zabezpečenia obsluhy počas rôznych podujatí; respektíve vytvorenie kvetinového záhonu v hradnej záhradke, s použitím koreninových a liečivých bylín.

Charakteristickým prvkom pamiatky je hradná kaplnka na počesť Blahoslavennej Panny Márie. Doteraz prežíva legenda o tom, že po moháčskej pohrome, palatín Peter Perényi strážil svätú korunu na hradnej kaplnke. Koruna bola pravdepodobne umiestnená v klenotnici, spolu s ostatnými drahocennosťami.

V rámci archeologického prieskumu na dolnej bašte sa objavilo niekdajšie podlažie (vykladaný z úlomkov kachlíc z kachľových pecí, tufu a tehál); respektíve sa objavilo niekoľko doteraz neznámych strelných otvorov. Tiež sa zafinovalo ukončenie južného baštového múru. Takže pod bývalou palácovou časťou sa pripája k atrakciám a pamiatkam hradu aj dobre ohraničený objekt, ktorý bude čiastočne prístupný verejnosti so sprievodcom.

Pamiatkový cestovný ruch v hrade Füzér

Starostlivosť o pamiatky minulosti sa objavila v polovici XIX. storočia. V pozadí stál dynamický rozvoj urbanizácie a industrializácie, ktorý kládol dôraz na všetko nové a moderné. Tieto nové prístupy však vo veľkom ohrozovali historické hodnoty dávnej minulosti, a preto sa vo všeobecnosti dostala do popredia **idea ochrany**.

Realizátormi a podporovateľmi týchto aktivít boli najmä oduševnení amatéri, ktorí sa v prvom rade skoncentrovali na ochranu budov, pričom počas výberu týchto objektov kládli dôraz na ich vek (historickosť) a krásu (estetickosť). Ako výsledkom ich práce sa zriadili odborné inštitúcie, respektíve sa zostavili prvotné inventáre a zoznamy pamätihodností.

Do polovice XX. storočia sa však táto činnosť stala nekoordinovanou. Dôsledkom toho sa od 60-tých rokov dostával čoraz väčší priestor zakonzervovanie objektov, ktoré sa vo svojom princípe líši od ochrany vo viacerých bodoch. Na jednej strane sa dôraz postupne posúva z budov na celé mestské štvrte, ba dokonca na celé mestá, na druhej strane okrem ochrany pamätihodností čoraz väčšia pozornosť sa venuje fungovaniu daných území (teda funkčnosti). Od tohto momentu sa aspekty ochrany pamiatok stávajú organickou súčasťou územného plánovania.

Počas 70-tých a 80-tých rokov sa v Západnej Európe objavujú dve nové línie, ktoré následne smerovali k vzniku pamiatkového plánovania. Počas plánovacieho procesu sa do centra pozornosti dostávajú tie pamätihodnosti, z ktorých je možné získavať aj konkrétne výstupy, teda historické pamiatky nadobúdajú ekonomickú funkciu.

Tie isté časti objektov majú aj určitú spoločenskú funkciu, vďaka posilneniu procesu socializácie. To znamená, že história a minulosť zohrávajú dôležitú funkciu pri odovzdávaní spoločenských noriem a pravidiel nasledujúcim generáciám.

*Podujatie kultúrno-historickej
turistiky na hrade Füzér*

Typické kultúrne aktivity vo Füzéri, usporadúvané v priestoroch hradu, sa viažu v prvom rade k pamiatkovým podujatiam, kým akcie vyslovene kultúrneho charakteru sa konajú v okolitých obciach. Cieľom historických podujatí na hrade je predstavenie niekdajších kultúrnych tradícií pre širokú verejnosť, za účelom prezentácie historických hodnôt. Musíme tu vyzdvihnúť otázku hospodárskeho zužitkovania füzérskeho hradu, ako vlajkovej lode cestovného ruchu v regióne, na ktorú sa viaže činnosť viacerých historických skupín.

Pamiatkarský význam hradu sa dopĺňa o ideu „živého hradu“. Neuvažuje sa len v čiastočnom zakonzervovaní pozostatkov hradieb, ale vo funkčných priestoroch, zrekonštruovaných podľa princípov pamiatkovej ochrany – respektíve v ich komplexe, kde každodenný život hradu, ako aj programy a podujatia, vytvárajú ucelený komplex.

Vo svete „zachovaných hodnôt“ veríme v silu príťažlivej prírody, ďalej vkusne udržiavaných obcí, ako aj v zachovaní tradičného prostredia, čo oveľa skôr osloví ľudí orientovaných na ekoturistiku. V prípade Füzéru, prinavrátením života na hrad sa rozprúdi život aj v okolitých obciach. Je šťastnou náhodou, že miestne komunity disponujú s pozitívnymi archaickými črtami, čo vytvára základ pre účinnejšiu realizáciu spoločenských aktivít.

Dr. László Nyári